

AGNUS DEI

AZ OLTÁRISZENTSÉG
TISZTELETE
MAGYARORSZÁGON

AGNUS
DEI

AGNUS
DEI AZ OLTÁRISZENTSÉG
TISZTELETE
MAGYARORSZÁGON

KERESZTÉNY MÚZEUM
ESZTERGOM
2019

**AGNUS DEI
AZ OLTÁRISZENTSÉG TISZTELETE
MAGYARORSZÁGON**

Időszaki kiállítás
Keresztény Múzeum, Pesti Vigadó, 2019

A kiállítást a Budapesti Eucharisztikus
Kongresszus Titkársága megbízásából
a Keresztény Múzeum rendezte
2019. október 29. és 2020. január 19. között
a Pesti Vigadóban.

KÖLCSÖNZŐ INTÉZMÉNYEK

Bakonybél, Szent Maurícus Bencés Monostor
Budapest, Béke Királynője Plébánia
Ferenccs Rendtartomány
Budapest-Vári Nagyboldogasszony Főplébánia
Budapest, Evangélikus Országos Múzeum
Budapest, Kövi Szűz Mária Plébánia
Budapest, Központi Papnevelő Intézet
Budapest, NEK Titkárság
Budapest, Örökimádás Templomigazgatóság
Budapest, Piarista Múzeum
Budapest, Szent István Bazilika
Budapesti Történeti Múzeum, Vármúzeum
Celdömölk, Nagyboldogasszony Plébánia
Egri Főegyházmegye
Esztergom, Főszékesegyházi Kincstár
Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár
Esztergom, Keresztény Múzeum
Gyöngyös, Szent Bertalan-templom Kincstára
Győr, Egyházmegyei Könyvtár és Kincstár
Kecskemét, Ráday Múzeum
Magyar Kapucinus Delegáció
Mezőkövesd, Matyó Múzeum
Nyíregyháza, Görögkatolikus Egyházművészeti Gyűjtemény
Országos Szlovén Önkormányzat
Pécsi Egyházmegye
Peresznye, Magyarországi Horvátok Keresztény Gyűjteménye
Sárospataki Római Katolikus Egyházi Gyűjtemény
Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum
Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár
Székesfehérvári Püspöki Könyvtár
Szentendre, Szerb Egyházi Múzeum
Szombathely, Savaria Múzeum
Szombathely, Szily János Egyházmegyei Gyűjtemény
és Látogatóközpont
Újkér, Faluszépitő és Hagyományőrző Egyesület
Váci Egyházmegye
Váci Székesegyházi Kincstár és Egyházmegyei Gyűjtemény
Veszprém, Boldog Gizella Főegyházmegei Gyűjtemény

KÖLCSÖNZŐ MAGÁNSZEMÉLYEK

Filó Kristóf
Fixl Renáta

**KÉPEK, VIDEÓK,
HANGZÓ ANYAGOK KÖLCSÖNZŐI**

Belvárosi Római Katolikus Főplébánia (Szolnok)
Boldog Özséb Szintársulat (Pilisicsaba)
BTM Kiscelli Múzeum
Csömör TV, Farbaky Péter, Fortepan
Egri Főegyházmegye
Keresztény Múzeum (Esztergom)
Kovács Ágnes, Matyó Múzeum (Mezőkövesd)
Mudrák Attila
Piarista Múzeum (Budapest)
Premontrei Kantoratus (Gödöllő)
Ráday Múzeum (Kecskemét)
Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár
Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum
Szűz Mária Virágoskertje Schola (Pálösszentkút)
Wosinsky Mór Múzeum (Szekszárd),
Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem,
Népzene Tanszék végzett növendékei (Budapest–Szeged)

**KIEMELT KÖSZÖNET ILLETI
A KIÁLLÍTÁS TÁMOGATÁSÁÉRT
AZ ALÁBBI SZEMÉLYEKET**

Dr. Erdő Péter *bíboros, prímás, érsek*
Dr. Ternyák Csaba *érsek*
Dr. Udvardy György *érsek*
Kocsis Fülöp *érsek*
Dr. Veres András *megyéspüspök*
Dr. Székely János *megyéspüspök*
Marton Zsolt *megyéspüspök*
Spányi Antal *megyéspüspök*
Snell György *segédpüspök*
Mohos Gábor *segédpüspök*
Dr. Varga Lajos *segédpüspök*
Dobszay Márton Benedek *OFM tartományfőnök*
Szilvássy László *SP. tartományfőnök*
Marco Faccioli *OFM Cap.*,
Vásárhelyi Anzelm *OSB perjel*

Dr. Fábry Kornél *NEK általános titkár*
Farkas Balázs *NEK gazdasági- és irodavezető*

Vashegyi György, *az MMA elnöke*
Dr. Molnárné Szunyiv Barbara, *a Vigadó ügyvezető igazgatója*

Dr. Barna Gábor *néprajzkutató*
Dr. Horváth Sándor *néprajzkutató*
Dr. Medgyessy S. Norbert *művelődéstörténész*
Szalai Katalin *könyvtárigazgató*

**A KIÁLLÍTÁS ÉS A KIADVÁNY
LÉTREHOZÁSÁBAN NYÚJTOTT SEGÍTSÉGÉERT
KÖSZÖNETET MONDUNK AZ ALÁBBI
INTÉZMÉNYEKNEK ÉS SZEMÉLYEKNEK**

Barátúr, Rózsafüzér Királynője tiszteletére épült templom,
Rosner Zsolt plébános
Ceglédi Római Katolikus Plébánia, Szecsódi Péter plébános
Gödöllő, Szentháromság Plébánia, Hugyecz János plébános
Hatvan, Szent Adalbert Plébániatemplom, Koza József plébános
Magyarszék, Országgyűlés tiszteletére épült templom,
Rosner Zsolt plébános
Nyomja, Szent Simon és Szent Júdás Tádé apostolok
tiszteletére épült templom, Horváth Sándor plébános
Olasz, Szent Fülöp apostol tiszteletére épült templom,
Horváth Sándor plébános
Szolnok, Belvárosi Római Katolikus Főplébánia,
Máthé György plébános
Tápiószecső, Szent Miklós plébánia, Dóbiás Zalán plébános
Vácgres, Kisboldogasszony templom,
Ményhárt János plébános
Zagyvarékas, Szent Imre plébánia, Miklós János plébános

Ásványi Ilona, Balogh Ferenc, Baranya Péter,
Baranyai Martin, Bayer Viola, Bechtold Anna, Beke Zsófia,
Bereczkei Miklós, Bíró Aurél, Bodnár Boglárka, Borbás Péter,
Bozóky Anita, Czilli Máté, Damásdi Zoltán, Deák Ferenc,
Demeter Zsuzsanna, Dumovits István, Erdész Zoltán,
Félegyházy-Sütő Emese, Fodor János, Fogarasi Zsuzsa,
Fónagy Emese, Földessy Mariann, Halapí Imréné Szilágyvári
Erzsébet, Halász Andrea, Hausenblasz Dóra, Horváth István,
Jankovics Nikolett, Jékely Zsombor, Juhász Adorján,
Kája Sándor, Kauker Mihály, Kelecseny Mónika, Király András,
Kis Emőke, Kiss Tamás, Klamár Zoltán, Koltai András,
Kovács Ágnes, Kovács Gergely, Cs. Kovács Margit,
Kozics Anett, Kőszeginé Tóth Judit, Köves-Kárai Petra,
Kuthy Károly, Lastóczkiné Kájel Gabriella,
Looszné Dömötör Enikő, Löffler Erzsébet, Majoros Nóra,
Marosvölgyi Gábor, Máthé László, Miklós János,
Mózes József, Mózessy Gergely, Mukicsné Kozár Mária,
Nagy Endre, Nagy Károly, Nagy Livia, Nobilis Barbara,
Perger Gyula, Pestáné Boglyasovszky Bianka, Pfitzner Zoltán,
Pintérné Rácz Krisztina, P. Szabó Miklósné Nagy Gizella,
Ropos Márton, Schmelczér-Pohánka Éva, Skublics Mária,
Smohay András, Steiner Mirjana, Süllei László, Szabó Irén,
Szeidel Péter, Szilágyi Szabolcs, Szőke Lajos, Sztankó Attila,
Tanai Péter, Tardik Szilveszter, Timár Gabriella Ulla,
Udvarhelyi Erzsébet, Vámos József, Végh András,
Viniczai Átilla, Vukovits Koszta, Zsiga Péter

KIÁLLÍTÁS

Koncepció és rendezés: Rákossy Anna és Kontsek Ildikó

Látványterv: Zalavári Tibor Kálmán

Restaurálás, műtárgyvédelem: Edöcs Judit, Fekete Attila,
Ferencz Eszter, Gereben Zsófia, Kiss E. Csaba,
Kralovánszky Mária, Kusztor Gergely, Ludvai Zsuzsanna,
Prim József, Springer Ferenc, Szabó János, Szabó Judit,
Szakács Imre, Szalay György, Téglás Tamás, Vihart Anna

A Piarista Tartományfőnökség tulajdonába tartozó
tabernákulum és az *Oltáriszentség felmagasztalása* című
festmény restaurálása a Belváros-Lipótváros Egyházi
Épületekért Közalapítvány pályázati támogatásával
valósult meg.

Technikai kivitelezés: Zalavári Tibor Kálmán,
Murányi Mónika, Istvánfi Gábor,
Vigadó Kiállítás szervezési Csoport,
Patkó Zsuzsanna csoportvezető

Pénzügyi bonyolítás: Nyári Julianna, Istvánfi Gábor
Adminisztráció: Henyei Ildikó

KATALÓGUS

Szerkesztő: Rákossy Anna és Kontsek Ildikó
Olvasószerkesztő: Vörös Viktória

Fotó: Mudrák Attila valamint
Áment Gellért, Levifotó, Nagy Endre, Nemes Róbert,
Ráday Múzeum, Szabó Béla, Székesfehérvári Egyházmegyei
Múzeum, Szelényi Károly, Véssey Endre

Könyvtervezés, tipográfia, nyomdai előkészítés: Fákó Árpád

Nyomtatás, kötészet: Pannónia Nyomda Kft.

ISBN 978 963 7129 29 2

Kiadó: Keresztény Múzeum, Esztergom, 2019
Felelős kiadó: Kontsek Ildikó, múzeumigazgató

Tartalom

Előszó 9

FÜZES ÁDÁM:

Az Oltáriszentség liturgikus tisztelete 10

RÁKOSSY ANNA:

Egyházi ötvösművek az Oltáriszentség szolgálatában 22

SÜMEGI JÓZSEF:

A Szent Vér tisztelete a középkori Magyarországon 34

FRAUHAMMER KRISZTINA:

Imakönyvek és imalapok az Eucharisztia szolgálatában 44

MEDGYESSY S. NORBERT:

Népelemek és iskoladramák az Oltáriszentségről
a 17–18. századi Magyarországon 54

KÓVÁRI RÉKA:

Népelemek és népelek-feldolgozások
az Oltáriszentségről 72

HORVÁTH SÁNDOR:

Az Eucharisztia tisztelete Nyugat-Magyarország
népi vallásosságában 84

PERGER GYULA:	
Az ostyakészítés rövid története	100
BARNA GÁBOR:	
„...nektek ostyát hoztunk szíves ajándékból...”	
A karácsonyi ostyahordás szokásáról	110
TENGELY ADRIENN:	
Eucharisztikus társulatok Magyarországon	
a középkortól a 19. századig	122
MUNKA MARGIT:	
A Központi Oltáregyesület története	132
GYÖNGYÖSSY ORSOLYA:	
Egy váci egyházmegyei folyóirat: a Reménységünk	148
A kiállított tárgyak válogatott jegyzéke	152
Katalóguson kívüli fotók jegyzéke	222

Előszó

A

Budapesti Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszusra való felkészülés sajátos útja a régi hagyományok felelevenítése. Miként ünnepelték távoli és közeli elődeink az Oltárszentséget? Milyen tárgyakat használtak a liturgiában? Hogyan rendezték be a szentélyt? Milyen dalokkal, szövegekkel az ajkukon köszöntötték Istent a klérus tagjai és mifélekkel az egybegyült hívek? Mit vittek haza a szent áldozás emlékéből az emberek, hogyan imádkoztak és hogyan jelentették meg a templomból ismert szimbólumokat a hétköznapokban? Ilyen és hasonló kérdésekre keresi a választ az *Agnus Dei* című kiállítás.

A több évszázados történeti ív érzékeltetésén túl az földrajzi távlatok is szinte az egész országot lefedik. A kisebb és nagyobb egyházi gyűjtemények, egyes világi múzeumok, magánszemélyek bocsátották rendelkezésre tárgyaikat. A hatalmas keresztény, kulturális merítés mégis inkább csak felvillantja azt a gazdagságot, mely az Eucharisztia szimbolikus magyarázatának, megjelenési formáinak sokféleségét jellemzi hazánkban.

Szélesre tártuk a kapukat a bemutatásra szánt képzőművészeti, iparművészeti, néprajzi anyag tekintetében, így várjuk a budapesti és vidéki látogatókat az Oltárszentség titkában való szemléletes elmélyülésre.

Erdő Péter

bíboros, prímás, érsek

Népénekek és népének- feldolgozások az Oltáriszentségről

Mi is az oltáriszentségi népének?

Több megközelítés lehetséges. A népének strofikus, azaz versszakokból álló (általában rímes), többnyire anyanyelvű – esetünkben magyar nyelvű – ének, de nagy számban léteznek latin nyelvűek is. Legtágabb értelemben népének mindaz, amit a nép énekel, vagyis nem szóló- vagy karénekként hangzik fel a liturgiában és ájtatosságokon. Mindenféle stílusú ének idesorolható, amelyet az időben előrehaladva különböző előadó-apparátus (hangszer, hangszer- vagy énekcsoport) kísér.

Az Eucharisztia népéneke tág értelemben minden olyan ének, ami az Oltáriszentségről szól, illetve annak tiszteletkor énekelhető. Vagyis akár gregorián is lehet, ha azt a nép éneкли, mint ahogy például a *Pange lingua/Tantum ergo* himnusz sok helyütt felhangzik gregorián dallammal. Természetesen felekezetiileg is szűkítjük e fogalmat: csak a katolikus használatban lévő énekeket vizsgáljuk oltáriszentségi népénekként, tehát az úrvacsora vételekor használt protestáns énektermést nem.

Ezek alapján eucharisztikus népéneknek tekintjük a nem csupán az áldozáskor (azaz az Oltáriszentség vételekor) vagy az Oltáriszentség saját ünnepnapján, Úrnapján énekelhető énekeket, de a szentmise cselekményét végigkísérő úgynevezett miseénekek idevonatkozó versszakait is.

A szentmisében ezeknek a miseénekeknek több versszaka is elhangozhatott szentségi népénekként, az áldozás szertartásán kívül: a szentmise középpontjában álló Úrfelmutatás (átváltoztatás) után úgynevezett elevációs énekként, előírás szerint a megfelelő gregorián tétel mellett. (Itt az 1962–65 között ülésező II. Vatikáni Zsinat reformja előtti évszázadokban végzett liturgiára kell gondolnunk, amit XVI. Benedek pápa 2007-es motu proprioja óta a római rítus rendkívüli formájának hívunk.) A kántor Bozóki Mihály 1797-es énekeskönyvében például „Az Úr felmutatásakor” és „Az Úr mutatása után” jelzésekkel, illetőleg „Az áldozatkor” vagy „Az Úr vételekor” jelöléssel áldozás alatt szerepelnek ezek az énekek. A 18. századi megjelenésétől a 20. század első harmadáig népszerű miseénekekkel azonban mégsem foglalkozunk, mivel a ma használatos katolikus énekeskönyvekben már áldozásra nem is olvashatók versszakai – vö. *Hozsanna/Szent vagy, Uram!* 219–232. (a továbbiakban SzVU, éneksorszám-jelzéssel), illetve *Éneklő Egyház* 142–154. (a továbbiakban ÉE, sorszám-jelzéssel). A SzVU-ban *Kezdetre, Dicsőítésre (=Dicsőségre), Evangéliumra, Felajánlásra* és *Szent vagyra* alkalmazott strófák szerepelnek; az ÉE-ban a II. Vatikáni Zsinat határozata szerint megújított liturgia szellemében már csupán a misekezdő és a felajánlási szakaszok. Korábbi énekeskönyvekben az előbb említettek túl még szerepelhettek versszakai a *Hiszek* egyre, az Úrfelmutatás után, áldozásra és az úgynevezett utolsó áldásra.

Mikortól léteznek az Oltáriszentségről szóló énekek?

A Magyar Katolikus Püspöki Kar így fogalmazott általánosságban népénekeinkről: „Az egyházi népének szinte egykorú a kereszténység megerősödésével magyar földön” (ÉE 5. o.). A népéneknek néhány gregorián műfaj (például szekvencia: *Dicsérd, Sion, Üdvözítőd* SzVU 107., ÉE 579.) és középkori kanció (*Üdvözlégy, üdvösséges ostya* SzVU 140., ÉE 178.) után a reformáció adott lendületet (*Leborulva áldlak* SzVU 119., ÉE 161., *Üdvözlégy, felség* SzVU 133, ÉE 179.). Ezt a gyakorlatot azonban az 1560-as nagyszombati zsinat azzal igyekezett szabályozni, hogy megtiltotta a 100 évnél fiatalabb énekek használatát. Ezután az ellenreformáció hozott új énekanyagot (*Ó áldott szent Istenem* SzVU 126., ÉE 180., *Áldjad, ember* SzVU 109., ÉE 165., *Üdvözlégy, Krisztusnak* SzVU 134., ÉE 162., *Ó ki ez oltáron* SzVU 106., ÉE 167.). Ezt követően minden további század a maga ízlése szerinti dallamba és szövegbe öntötte hitbéli tudását, Istenhez való viszonyát vagy érzését (például 18. századi ének többek között az *Ez nagy szentség valóban* SzVU 112., ÉE 170, *Üdvözlégy, Oltáriszentség* SzVU 136., ÉE 171, *Imádlak, nagy Istenség* SzVU 116., ÉE 164.; a SzVU eucharisztikus énekeinek többsége pedig 19. századi). A ma használatos oltáriszentségi népénekek nagy része az előző, 1938-as budapesti Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus idején már ismert volt, köszönhetően a SzVU 1931-es megjelenésének és hivatalos énekeskönyvvé nyilvánításának. A Kongresszusi himnusz volt a legfrissebb szerzemény e csoportból, ami az énekeskönyvbe bekerült *Győzelemről énekeljen* kezdettel, Bangha Béla szövegével és Koudela Géza zenéjével (SzVU 280b, ÉE 187.). Ez a darab teljes mértékben tükrözi a 20. század első felének zenei

ízlését, és az ebben a korban szokásos tömegének jellegét, de még ma is szépen zeng templomainkban.

Természetesen valamennyi közismert szentségi énekünket e keretek közt nem ismertethetjük. Sőt, mivel az elmúlt századok számos szentségi éneke nem került be mostani énekeskönyveinkbe, ezeket sem tudjuk itt felsorolni. Példaként – hogy lássuk, milyen lehet egy ének útja, mennyi minden köthető egyetlen énekhez – kiemelünk egyet, amit igyekszünk részletesen bemutatni. Választásunk egy olyan énekre esett, amelynek énekkönyvi története a szöveget tekintve ugyan általános (több éneknél is megfigyelhető módon alakul, kivéve jelenkori unikális „utóéletét”), dallamai azonban, illetve dallamának alakulása (dallamtörténete) mégis egyedinek mondható. Ebben támaszkodunk Medgyesy S. Norbertnek jelen kötetben olvasható írására, melyből legrégebbi oltáriszentségi énekeinkről és énekeskönyveinkről, forrásainkról kaphatunk tájékoztatást – választott énekünkről részletesen is. Ezt a tanulmányt igyekszünk kiegészíteni és időben kitágítani.

Az egyik legrégebbi oltáriszentségi népénekünk szövege – amelyet a jelzések szerint Úrfelmutatáskor használtak – egyes feltételezések szerint a középkorra nyúlik vissza. Az *Itt jelen vagy* kezdetű ének (ÉE 163.) – 17. századi kéziratos források után – első nyomtatott énekeskönyvünkben, az 1651-es *Cantus Catholicus*ben (szerk. Szőlősy Benedek, mecénás Kisdi Benedek) elsőként szerepel kottával, de egy másik ének folytatásaként: *Régi ének* felirat alatt, *Üdvözlég, Szent Test, Szűztől ki születél* szövegkezdettel, annak 3–8. versszakaként (a teljes szöveget mai átírásban lásd alább, és vö. SzVU 137.). Ugyanilyen formában, de kissé módosított szöveggel (múlt időben fogalmazva; „Igaz Isten volta” helyett „Lelkünk orvoslója”; „hogymegláthassuk szentséges lakását” helyett „láthassuk nyilván kívánt boldogságát”) találjuk a *Cantus Catholici* énekeskönyv 1675-ös, az úgynevezett Szelepcsényi támogatta változatában, valamint ennek 18. századi kiadásaiiban. Bozóki Mihály 1797-es Énekeskönyvében még tovább változtattak a szövegen: „Teremtőnk” helyett „Tanítónk”, „kívánt” helyett „örök” áll. Az 1674-es *Cantus Catholicus*ben azonban (szerk. Sámbar Máttyás, mecénás Szegedi Lénárd) másképp szerepel: *Üdvözlég, igaz Test, Szűztől ki születél* szövegkezdettel, más szótagzámmal. Sőt, a 3–9. versszakig tartó „Itt jelen vagy” rész ismételt szövegrészei így hangoznak: „Ez Szentségben jelen” ill. „Ez Szentségben vagy”. Mindközben Erdélyben Kájoni János ferences szerzetes *Cantionale Catholicum* c. énekeskönyve 1676-ban, majd 1719-ben egymással azonos módon, a kéziratos forrásokhoz hasonlóan *Itt jelen vagy* kezdettel közli az énekszöveget, mégpedig az 1651-es *Cantus Catholici* 3. versszakától szinte azonosan (vö. alább; eltérés: a 2.[=4.] versszak 2. sorában „mi hű” helyett „a mi”).

A 19. század közepétől a Zsasskovszky, ill. a Tárkányi–Zsasskovszky énekeskönyvekben nem szerepel ez az ének, de két századvégi kántorkönyvben megtaláljuk: az 1887-es Szemenyei–Kaposy-féle énekeskönyvben (az 1675-ös *Cantus Catholicus*re hivatkozva),

valamint a régi énekeket újra felfedező Bogisich Mihály 1888-as *Őseink buzgósága* c. énekeskönyvében – a szöveget kissé modernizálva, a refrént pedig „A Jézus Krisztus”-ra változtatva. A 20. században a SzVU is ugyanezt a változatot, vagyis az *Üdvözlégy, Szent Test, Szűztől ki születél* kezdetű éneket vette át (SzVU 137.). Versszakainak számát azonban jelentősen csökkentette (8 helyett 5), és át is költötte, többek között az „Itt jelen vagyok” részeket „Itt az oltáron”-ra, a refrént „Úr Krisztus Jézus”-ra változtatva. Erdélyben pedig (még a SzVU előtt) Baka János kántorkönyvében (1921) Kájoni *Cantionaléjának Itt jelen vagyok* kezdetű énekét hozza vissza, apróbb változtatásokkal.

A II. Vatikáni Zsinatot követően Magyarországon 1966 adventjén bevezetett új liturgia régi-új énekei 1976-ban a *Kis Magyar Uzuálisban* jelentek meg (első versszakkal lásd alább a többszólamú feldolgozást), melyek nagy része 1985-ben az *Éneklő Egyházba* is bekerült. Ezekben a kiadványokban már újra *Itt jelen vagyok* szövegkezdettel találjuk, a 17. századi kéziratok, valamint az erdélyi énekeskönyvek mintájára. A bizottsági döntés alapján azonban mindkét változat más, mint a korábbiak, bár nagyrészt követi az 1651-es szöveget. Legújában pedig Rihmer Zoltán elkészítette az új szövegváltozat (ÉE 163.) latin fordítását *Hic adest praesto, en, Filius Dei* kezdettel, hogy a világegyház is megismerhesse ezt a szép éneket.

Cantus Catholici 1651

Régi ének

1. Üdvözlégy, Szent Test, Szűztől ki születél Keresztfán éretünk ki halált szenvedél, Atyáddal is minket megbékéltetél, Imádunk téged. 2. Üdvözlégy, Jézus Krisztusnak szent Vére, Ki bűneinknek lél eltörlő bére, És mi lelkünknek bőséges érdeme, Imádunk téged. 3. Itt jelen vagyok az Istennek Fia, Itt jelen vagyok Emberek Váltója, Itt jelen vagyok igaz Isten volta. A Krisztus Jézus. 4. Itt jelen vagyok mi édes Teremtőnk, Itt jelen vagyok mi hű Közbenjárónk, Itt jelen vagyok lelki vigasztalónk. A Krisztus Jézus.	5. Itt jelen vagyok élet, út, igazság, Itt jelen vagyok fényes világosság, Itt jelen vagyok mennyei Uraság. A Krisztus Jézus. 6. Itt jelen vagyok váltságunknak napja, Itt jelen vagyok bűnnek megrontója, Itt jelen vagyok szeretetnek lángja. A Krisztus Jézus. 7. Itt jelen vagyok a mi vigasságunk, Itt jelen vagyok őrizőnk s oltalmunk, Itt jelen vagyok mi lelki Pásztorunk. A Krisztus Jézus. 8. Adja minékünk az ő Szent Országát, Hogy megláthassuk Szentséges lakását, Angyali Karból nézhessük orcáját, És ő Szent Atyját.

Rátérve az ének dallamára, a történeti énekeskönyvekben két dallam létezik, mégis háromról kell beszélnünk. 1651-ben a *Cantus Catholicus*ben dór hangnemű dallamon jelenik meg az ének (lásd alább), amit az 1675-ös és későbbi kiadások egy hanggal változtatnak meg, de ez lehet akár sajtóhiba is. Bozókínál 1797-ben egy dúr dallamot találunk, amiben azért felsejlik a dór melódia, bár a ritmust kiegyenlítette. A 19. század végi (Szemenyei-Kapossy és Bogisich) énekeskönyvekben pedig az eredeti dór hangzást mollosították (például *l,s,l,t,t*, kezdés helyett *l,szi,l,t,t*), ritmusát is modernizálták, 4/4-es ütembe kényszerítve a dallamot (hasonlóan a SzVU ritmusához), továbbá orgonakíséretet írtak hozzá. A SzVU ugyan visszahozta a 17. századi dallamot, de annak ritmusát egyszerűsítette (SzVU 137.).

Úd - vöz-légy Szent Test, Szüz-től ki szü - le - tél,
Ke - reszt-fán ér - tünk ki ha - lált szen - ve - dél,
A - tyád-dal is min - ket meg-bé - kél - te - tél. I - má-dunk té - ged.

Cantus Catholicus, 1651

Az 1674-es *Cantus Catholicus* más szövege más dallamot is hoz, mégpedig a ma *Az igaz hitben végig megmaradjunk* (ÉE 213.) vagy *Áldott Szent István, Istennek szolgálója* (SzVU 295., ÉE 289.) kezdetű énekekhez társult 16. századi dúr-hexachord dallamot (12-es szótag-számmal, vagyis a kezdő hangértéket két hangra bontva). Erdélyben ennek variánsán énekeltek *Itt jelen vagyon* szövegkezdettel a 18. századi kéziratos forrás szerint (az úgynevezett *Deák-Szentes kézirat* dallamát lásd alább). Legnagyobb énekszöveg-gyűjteményünk, a Kájoni *Cantionale* számos oltárizsentségi éneke hozza nótajelzésként a 11-es szótag-számú *Itt jelen vagyont*: ilyen az *Üdvözlégy Jézus Krisztusnak szent Teste* vagy *Üdvözlégy lelkünk fehér gyöngyvirága*, illetőleg *A Melkizedek rendjén való főpap*. Ugyanígy akár olyan 12-es szótag-számú énekekhez is rendelte e dallamot, mint az *Üdvözlégy szent kenyér, életünk kútfeje* vagy *Üdvözlégy szent kenyér, emberek élete*, illetőleg *Üdvözlégy szép Jézus, hívek éltetője*. Ide kapcsolódik a *Nagy dicsőségben lakozó Istenség* kezdetű ugyancsak szentségi ének is, de más, például a színeváltozásról vagy különböző szentekről (Keresztelő János, László király) való énekeknek is ez a dallama. A 20. századi erdélyi Baka-féle kántorkönyv is ennek a dallamnak egy variánsát közli, mégpedig – előszava szerint – feltehetőleg a hagyomány alapján.

AZ OLTÁRISZENTSÉGRŐL

Itt je - len va - gyon az Is - ten - nek fi - a.
Itt je - len va - gyon Em - be - rek vái - tó - ja
Itt je - len va - gyon í - gaz Is - ten vól - ta a Chris - tus le - sus.

Deák-Szentes kézirat, 18. század

A II. Vatikáni Zsinat után a *Kis Magyar Uzuális*ban jelent meg az *Itt jelen vagyok*, de egy, a korábbiaktól teljesen eltérő, új dallamon, ráadásul – gyakorlati céllal – rögtön háromszólamú, egynemű kari feldolgozásban (lásd lentebb). Ez az új dallam nem más, mint Keresztelő Szent János himnuszának (*Ut queant laxis*) középkori, a 15. század végén az úgynevezett *Budai Psalterium*ban (zsoltároskönyvben) feljegyzett díszes „magyar” dallama, melyet díszítéseinek (a 2 és 3 hangos neumáknak) javától megfosztottak, és tulajdonképpen egységesítették a változatos dallamsorokat. Alább ezt a „mesterséges egyszerűsítés”-t jelezzük: a gregorián dallam meglévő vagy hiányzó hangjait bekeretezve olvasható a mondhatni „modern” *Itt jelen vagyok*-dallam.

Ut que-ant la- xis re- so- na- re fi- bris
mi- ra ge- sto- rum fá- mu- li tu- o- rum,
sol- ve pol- lu- ti la- bí- i re- a- tum,
san- cte Io- an- nes!

Budai Psalterium, 15. század

Ez az egyszerűsített himnusz dallam később az ÉE-nak köszönhetően elterjedt, kiszorítva az *Itt jelen vagyon* éneknek az eredeti dallamát. Így tulajdonképpen egy új „ad notam”-dallamot hozott vele létre, mivel más, új énekszövegeket is e dallamra énekeltet. (Ilyen az *Ó mi szent Atyánk* ÉE 130., Keresztelő Jánosról *Hogy dicsérhessünk* ÉE 270. és *Az éjszakának sötétsége oszlik* ÉE 349.) Ez a dallamváltás félrevezető lehet, mivel a korábbi századok énekeskönyveiben szereplő dallamutalások nem a mai templomi gyakorlat szerinti, szolmizálva *mrmrl*, kezdetű új dallamot jelentik, hanem – elsősorban az erdélyi gyakorlatra alapozva – a fentebb bemutatott *dddff* (*Áldott Szent István*) dallamot.

Itt je - len va-gyon az Is-ten-nek Fí - a,
 Itt je - len va-gyon Is-ten-nek e - re - je,
 Itt je - len va-gyon e - rős i - gaz Is - ten,
 a Jé - zus Krisz-tus. A - - - men.

Kis Magyar Uzuális, 1976.

Ezzel a *Kis Magyar Uzuálisban* egy bizottság által kiadott többszólamú letéttel át is kanyarodunk a népének-feldolgozásokra. Azonban érdemes megvizsgálni, hogy a századfordulón az egyházzenei megújulás háttérében mi zajlott, a magyar egyházi és -zenei élet vezető személyiségei mihez igazodtak, mi volt a cél, s milyen eszközök álltak akkor rendelkezésükre.

Mindenki számára ismerős fogalom a cecilianizmus, a Szent Cecíliáról elnevezett egyházzenei reformmozgalom, de valójában egy-két momentumon kívül kevés dolog került be róla a köztudatba. A 19. század közepén az Európában megszülető többféle mozgalom közül Magyarországon a Karl Proske kanonok-karnagy által elindított és Franz Xaver Witt

pap-egyházzenész-zeneszerző által felvirágoztatott, 1868-ban intézményesített német cecilianizmus hatott erősen. Ez az egyházzenei irányzat 1874-ben kiegészült a Franz Xaver Haberl pap-egyházzenész-zenetudós alapította regensburgi egyházzenei iskolával. A cecilianizmus legfőbb célja az egyházi zenének a világi zenére jellemző tulajdonságaitól való megtisztítása, a liturgia legmagasabb szintű zenei kiszolgálása. Első lépésben az egyház hivatalos énekének, a gregoriánnak rangját és helyét igyekeztek visszaállítani, illetőleg a reneszánsz vokálpolyfóniát szorgalmazták az akkor divatos hangszerkíséretes művek helyett. Ehhez – a gregorián ének mellett – kiadták Palestrina és Lassus műveit, és az ő stílusukban írtak új kórusműveket – mindezt a regensburgi Pustet Kiadó terjesztette. E törekvések a 20. századi egyházi rendelkezésekben gyakorlatilag megvalósultak: X. Piusz pápa század eleji *motu proprio*ájában megkövetelte az egyházi zenétől a „szent-művészi-egyetemes” tulajdonságokat, a II. Vatikáni Zsinat pedig a liturgikus zenében felállította „gregorián – reneszánsz vokálpolyfonia – népének” (elsőbbségi) sorrendet.

A cecilianizmus eszméje Magyarországon viszonylag hamar követőkre talált. 1871-ben például már létrejött az első ceciliánus szellemű kórus, majd énekesiskola, és egyházzenei oktatás. 1897-ben megalakult az *Országos Magyar Cecília Egyesület* (OMCE) is. E reformot Liszt Ferenc mellett elsősorban a magukat Regensburgban továbbképző egyházzeneiszek terjesztették (voltak köztük papok, a későbbi nemzedék tagjai között is sokan tanítottak a Zeneakadémián, tanár-tanítvány viszonyban álltak). Csak néhány nevet említünk, akik a kezdeti időben sokat tettek ez ügyben. Bogisich Mihály (1839–1919), címzetes püspök, énekes-zeneszerző, akadémikus, OMCE-alapító és -vezető; aki a magyarországi egyházzenei emlékek összegyűjtését megkezdte. 1888-ban megjelent *Őseink buzgósa* c. énekeskönyve, négyszólamú vegyeskari feldolgozásban. Kersch Ferenc (1853–1910), egyházzeneész-zeneszerző, OMCE-alelnök, tk. az esztergomi bazilika karnagya, 1902-ben megjelent *Sursum corda!* c. kántorkönyve tk. gregorián- és népénekeket tartalmaz, orgonakísérettel, elő- és utójátékkal. Ugyancsak jelentősek voltak Engeszer Mátyás (1812–1885, karnagy-zeneszerző), Szauner Zsigmond (1844–1910, karnagy-zeneszerző, a *Budai Egyházi Zeneegylet* igazgatója), Nitsch József (1829–1905, karnagy Szatmárnémetiben), Glatt Ignác (1855–1918, OMCE-alelnök, a pécsi fiú énekesiskola karnagya), Léh Jakab (1864–1944, karnagy) és Lányi Ernő (1861–1923, zenetanár-karnagy).

A századfordulón számos énekeskönyv létezett, főként az ifúságot és a kórusénekeseket megszólítva, valamint kántorszerzemények és gyűjteményeik. Az OMCE már második évi, 1898-as ülésén eltervezte egy egységes karénekes kézikönyv megjelentetését. Erre válaszként jelent meg Kersh *Sursum corda!* kántorkönyve, az elterjedt Tárkányi–Zsasskovszki 1855-ös *Katholikus Egyházi Énektár* kántorkönyv, illetve a Zsasskovszky testvérek 1859-es *Énekkönyve* leváltására. Kersh könyvének harmadik kiadása már a restaurált gregorián anyagot közölte – vagyis a reneszánsz korban teljesen átalakított ének visszaállított változatát –, de

halála miatt kiadni már csak testvére tudta. Az I. világháború után az OMCE új lendületet vett, 1931-ben végre megjelent a *Szent vagy, Uram!* énekeskönyv, Harmat Artúr és Sík Sándor szerkesztésében.

Természetesen nem volt zökkenőktől mentes az egyházzenei reform, sem a 19., sem a 20. században, és nem is mindenütt tudott megvalósulni (például már a *Katholikus Egyházi Zeneközlöny*, az OMCE első folyóirata oldalain az egyházzeneészek panaszkodnak, hogy a piusi reform a papságon bukik meg). Újabb szervezetek, folyóiratok alakulnak, például 1912-ben a *Katolikus Kántorszövetség*, illetve folyóirata, a *Katholikus Kántor*. A legnagyobb, az egész országra ható lépés egyrészt a Zeneakadémián Harmat Artúr (1885–1962 tanárkarnagy-zeneszerző, OMCE társelnök) vezetésével 1926-ban megalakuló egyházzenei tanaszék, másrészt pedig Bárdos Lajos (1899–1986 karvezető-zeneszerző, a SzVU átdolgozója) és Kertész Gyula (1900–1967 tanár-zeneszerző, OMCE titkár, az *Éneklő ifjúság* mozgalom elindítója) által 1930-ban alapított *Magyar Kórus Kiadó*, melynek azonos című folyóirata (az OMCE második folyóirata) minden magyar településre eljutott.

A *Magyar Kórus* a cecilianizmus útján haladt: kottamellékleteiben megtalálhatók a gregorián énekek modern kottával való átírásai, orgonaművek, kortárs magyar szerzők által írt kórusművek, valamint klasszikus, nem magyar szerzők magyar műfordításban közölt kórusművei (20 év alatt kb. 2500 mű; az iskolai kórusokra gondolva gyermekkarok, kánonok, népdalfeldolgozások is, melyek 1934-től az *Énekszó* c. lapban folytatódtak). A magyar szerzők darabjai között miséken (vagyis a szentmise állandó szövegrészei: Kyrie, Gloria, Credo, Sanctus, Agnus Dei) kívül gregorián tételek (például Halmos László négyszólamú vegyeskarra írt offertóriumai és kommuniói, vagyis a szentmise felajánlási és áldozási cselekményét kísérő énekek) és népénekek, valamint kompozíciók is találhatók.

Gyűjteményes kiadványokat is megjelentettek, melyek számtalan kiadást mértek, s mind a mai napig jól használhatók. Témánk szempontjából kiemelkedik az 1934-es *Harmonia Sacra* című, négyszólamú vegyeskarra írt, valamint az 1935-ös *Magyar Cantuale*, egy-nemű kari feldolgozásokat tartalmazó (1–4 szólamú) énekeskönyv. Mindkettő mindenfajta éneket közölt: kánont, gregoriánt, népéneket, motettát; előbbi miséket is – utóbbiban számos Kodály-művet, például *Ave Maria* vagy *Tantum ergo*ók. Zenei szerkesztői Bárdos Lajos, Kertész Gyula, illetőleg utóbbiban Koudela Géza. A *Magyar Cantuale*hez kiadtak egy – alcíme szerint – orgonakíséretet (*Cantuale-kíséretetek*), de ez a mellékletsorozat ennél sokszor többet ad a MC énekeihez. Így például Sztára József (1857–1932 tanár, zeneszerző, az ő kezdeményezésére indult el az országban elsőként Kalocsán a kántortanító-képzés) *Ó áldott szent Istenem* kétszólamú darabjánál egy újabb alszószólam-változatot látunk a kíséretes kiadásban.

Az oltáriszentségi népének-feldolgozásokra általánosan az jellemző, hogy a felső szólamban van a dallam *cantus firmus*ként, zömében homofon szerkesztésűek, esetleg a zárlatokban polifon jelleggel. Gyakorlatilag majdnem valamennyi SzVU-beli szentségi népéneket

feldolgozták, így elegendő a szerzőket említenünk: B. Buchner Antal (1882–1950, a *Katholikus Kántor* alapító-szerkesztője), Deák Bárdos György (1905–1991), ifj. Falk Zsigmond, Forrai Miklós (1913–1998), Horváth Mihály (1903–1984), Irtzing Ferenc (1885–1936), Kishonti Barna, Nagy Olivér (1912–2000), Péter József (1911–1976), Resch Mihály, Sugár Jenő, Szendrei István, Szögi (Szeghy) Endre (1898–1972), Vadas Gábor (1893–1969).

Azonban vannak az általánostól eltérő feldolgozások is e gyűjteményekben. Több polifon szerkesztésű tételt találunk, például Kerényi Györgytől (1902–1986, népzenekutató) az *Istenség mélysége* vagy a *Leborulva áldlak*. De léteznek összetett, többféle szerkesztésmódot alkalmazó darabok is. Pikéthy Tibor (1884–1972) az *Édes Jézus, neked élek* népéneket háromszori elhangzással, ABA szerkezettel, négyszólamú homofon, középen pedig háromszólamú polifon módon dolgozta fel. Bárdos Lajos pedig orgánium és polifon elemeket használt az *Üdvözlégy Felségben*, amiben egyúttal a felső és a középső szólam között vándorol *cantus firmusként* a népének. Van olyan darab, ahol a felső szólamban felhangzó népénekdallam utolsó sora, avagy mélyebb járású sorvége átkerül a négyszólamú, egyneműkari feldolgozás legelső szólamába, mint Kertész Gyula *Ó Uram, nem vagyok én méltó* és *Templom csendes mélyén* darabjaiban. Vagy épp az ismert népéneket teljes egészében az alsó szólam hozza, mint Kerényi *Imádlak nagy Istenség* és *Üdvözlégy üdvösséges ostyá* feldolgozásai.

Manapság kevésbé szokványos, hogy különböző társulatoknak, egyesületeknek indulója legyen, és azt jelesebb alkalmakkor tömegek énekeljék, akár többszólamban is. Ez az 1938-as budapesti Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszuson azonban még mindennapos jelenség volt. Így születhetett például az Eucharisztikus Gyermekszövetség indulója is, melyet Bárdos Lajos adott ki *Szentségi Jézus* kezdettel két énekszólamra (és orgonakisérettel), és aminek refrénjében egy gregorián *Ite missa est* dallamot használt fel.

A cecilianizmus további képviselői (a teljesség igénye nélkül): Demény Dezső, Farkas Ferenc, Járosy Dezső, Kneifel Antal, Lányi Ernő, Lisznyai Szabó Gábor, Ottó Ferenc, Werner Alajos. Más eucharisztikus énekek magyar szerzőktől származó feldolgozásait vizsgálva szembeötlő a *Pange lingua / Tantum ergo* feldolgozások, illetve új dallamra írt kompozíciók sokasága. Ez természetesen nem véletlen, mivel az oltáriszentségi énekek használatának egyéb területei közé tartozik a szentségimádás, valamint a szentséggel adott áldás előtti és utáni rövid időszak, melynek vezető éneke a fenti himnusz. De számos *O salutaris hostia* és *Panis angelicus* is született magyar szerzőktől. Tardy László 1989-es szavait idézve: „Az elmúlt 40 év egyházi zeneszerzői termésének nagyobb része [...] még mindig *kiadóra vár*” (Szalay 2018, 55. o.). Vagyis az elmúlt 70 év magyar egyházzenei, azon belül az Oltáriszentségről szóló művei zömében kiadatlanok. Mivel ez egy gyakorló kántor, kórusvezető életében mindennapos téma, számtalan olyan feldolgozás létezik, ami egy kis zeneszerzői affinitással rendelkező egyházzenesész tollából származik, s ami akár csak a helyi közösség használatában maradt, de akár közvetlen közelében, vagy épp szélesebb körben ismertté

válhatott – régebben kórustalálkozók, manapság pedig akár az internet révén. Természetesen csak áttekintést tudunk nyújtani az oltáriszentségi népénekekről és feldolgozásairól.

Közeledve a második budapesti Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszushoz, annak magyar honlapján egyre több írás és dokumentum érhető el többek között énekeinkkel, -szerzőinkkel kapcsolatban; az első kongresszusról pedig korabeli videókat láthatunk vagy az emlékkönyvet olvashatjuk, elősegítve a tájékozódást és a ráhangolódást mind a Kongresszusra, mind az Oltáriszentség misztériumában (s egyúttal az abban jelen lévő Istenségben) való elmélyedésre. Bízunk benne, hogy mindezek minél több hívőt buzdítanak majd régi, újabb és akár legújabb oltáriszentségi népénekeink közös éneklésére!

IRODALOM

- dr. BRÜCKNER Huba: Megalakul a Magyar Kórus Kiadóvállalat.
In: dr. BRÜCKNER Huba: *Egyenes úton. Bárdos Lajos élete*. Budapest, 2017.
(Internetes elérés: <https://www.parlando.hu/2018/2018-3/Bardos-reszlet.pdf>)
- CSOMASZ TÓTH Kálmán: *A XVI. század magyar dallamai I-II*.
(Régi magyar dallamok tára I.) Szerk. FERENCZI Ilona. Budapest, 1958., 2017.
- DOBSZAY László: Az anyanyelvű népének. In *Magyarország zenei története I. Középkor*. Szerk. RAJECZKY Benjamin. Budapest, 1988.
- „...édes Hazámnak akartam szolgálni...” Kájoni János: *Cantionale Catholicum. Petrás Incze János: Tudósítások*. Szerk.: DOMOKOS Pál Péter. Budapest, 1979.
- *Éneklő Egyház: Római Katolikus Népepektár – liturgikus énekekkel és imádságokkal*. Budapest, 1985, 2015.
- Horváth Ágnes: *A cecilianizmus Magyarországon, 1870–1950. Regensburg hatása a magyar katolikus egyházzenei mozgalomra*. *Parlando* 60 (2018) 2:
(Internetes elérés: <https://www.parlando.hu/2018/2018-2/Cecilianizmus.pdf>)
- KATONÁNÉ SZABÓ Judit: *Harmat Artúr Szent vagy, Uram! népepektár filológiai feldolgozása*. LFZE Disszertáció. Konzulens: Tardy László. 2007.
- *Kis Magyar Uzuális. „Az üdvösség története” hittankönyv melléklete*. Budapest, 1976.
- KÖNCSE Kriszta: *Kersch Ferenc egyházzenei tevékenysége*. LFZE Disszertáció.
(Konzulens: Dr. Berlász Melinda) 2007.
- KŐVÁRI Réka: *A Deák-Szentes-kézirat – The Deák-Szentes Manuscript*. Budapest, 2013.
- *Magyar katolikus lexikon I–XVII*. Főszerk. DIÓS István, szerk. Viczián János.
Budapest, 1993–2014. (Internetes elérés: <http://lexikon.katolikus.hu/>)
- *Magyar Kórus folyóirat és mellékletei*.
(Internetes elérés: http://db.zti.hu/mza_folyoirat/)
- PAPP Géza: *A XVII. század énekelt dallamai I-II*. (Régi magyar dallamok tára II.)
Budapest, 1970.

- *Régi Magyar Költők Tára (RMKT) XVII. század / 7.*
Katolikus egyházi énekek (1608–1651). Szerk. HOLL Béla. Budapest, 1974.
- SZAUTNER Zsigmond: *Beszámoló Budapestről, a magyar egyházzenei reformtörekvésekről.* Fordította, jegyzetekkel ellátta HORVÁTH Ágnes. *Magyar Egyházzene XXIV* (2016/2017) 71–76.
- *Összhang. Válogatás Tardy László egyházzenei írásaiból.* Szerk. SZALAY Olga. Budapest, 2018.
- <https://www.magyarKurir.hu/hirek/latin-muforditast-kapott-az-egyik-legismertebb-magyar-oltariszentseg-himnusz>